

Η ΘΕΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΗΣ
ΣΤΟΥΣ «ΚΑΤ' ΕΥΝΟΜΙΟΥ» ΛΟΓΟΥΣ
ΤΟΥ Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ*

Υ Π Ο
ΝΙΚΟΛΑΟΥ Κ. ΔΡΑΤΣΕΛΛΑ, πτ. Θ.

Ἡ παροῦσα ἀνακοίνωσις φιλοδοξεῖ νὰ σᾶς καταστήσῃ μετόχους τῆς σκέψεως τοῦ Ἁγίου Βασιλείου, ὅσον ἀφορᾷ στίς γλωσσικῆς ἀπόψεις τοῦ Ἁγίου Πατρὸς, οἱ ὁποῖες ἐντοπίζονται στὰ «Κατὰ τοῦ Εὐνομίου» ἔργα του, στὴν προσπάθεια καταπολεμήσεως τοῦ ἀνωτέρω αἰρετικοῦ καὶ θεμελιώσεως τῆς Ὁρθοδόξου Τριαδολογίας. Γιὰ τὸν σκοπὸ αὐτὸ ἐλάβαμε ὑπ' ὄψιν τὴν ἔκδοσι τῶν Ἑλλήνων Πατέρων τῆς Ἀποστολικῆς Διακονίας (ΒΕΠΕΣ), τόμος 52, καὶ οἱ παραπομπὲς ἀναφέρονται στὴν ἀνωτέρω ἔκδοσι. Πηγὴ τοῦ ὕλικού μας ἀπετέλεσε τὸ ἴδιο τὸ κείμενο τοῦ Ἁγίου Πατρὸς, ὅπως ἐκτίθεται στὴν ἔκδοσι ΒΕΠΕΣ, ἐνῶ δὲν ἐλήφθη ὑπ' ὄψιν κείμενο τοῦ αἰρετικοῦ Εὐνομίου, γιὰ τίς θέσεις τοῦ ὁποίου ἀντλοῦμε ἀποκλειστικὰ ἀπὸ τὴν ἀντιρρητικὴ γραμματεία τοῦ Μεγάλου Βασιλείου, στὴν ὁποία οἱ θέσεις αὐτὲς ἐκτίθενται κατὰ θέσι καὶ ἀντιπαράθεσι.

Θὰ ἀρχίσωμε τὴν ἀνακοίνωσί μας μὲ μία παρατήρησι: Ὁ Μέγας Βασίλειος, στὴν ἀρχὴ τοῦ πρώτου λόγου του, θὰ κατηγορήσῃ τὸν αἰρετικὸν, ὅτι ἡ πίστις του συνίσταται μόνον σὲ ἀπλῆ λεκτικὴ ἐκφορὰ, δηλαδὴ σὲ ἀπλῆς λέξεις («Πίστιν ἐκτίθεται πρῶτον ἐξ ἀπλῶν καὶ ἀδιορίστων λέξεων συγκειμένην»)¹. Πρὸς αὐτὴν τὴν νεφελώδη πίστι τοῦ αἰρετικοῦ, ἡ ὁποία ἐξαντλεῖται στὸ γράμμα καὶ ὄχι στὸ πνεῦμα τοῦ νόμου, ὁ ἅγιος Πάτηρ θὰ ἀντιπαραθέσῃ στὸ τέλος τοῦ δευτέρου λόγου του τὴν ἀληθινὴν εὐσέβεια, ἡ ὁποία «οὐ γὰρ ἐν ψόφῳ ἀέρος, ἀλλ' ἐν τῇ δυνάμει τῶν σημαινομένων τὸ εὐσεβές»² ἔχει.

* Ἀνακοίνωσις, ἡ ὁποία πραγματοποιήθηκε στὸ ΙΑ' Πατρολογικὸ Συνέδριον, ποὺ συγκαλήθηκε στὴν Ἀλεξανδροῦπολη (ἀπὸ 6ης μέχρις 9ης Ἰουλίου 1992) μὲ τὴν ὀργανωτικὴν μέριμνα τοῦ Καθηγητοῦ κ. Στ. Παπαδοπούλου.

1. ΒΕΠΕΣ, τ. 52, σελ. 161, στ. 12-13, P.G. 509.

2. ΒΕΠΕΣ, τ. 52, σελ. 211, στ. 38-39, P.G. 633

Ἡ ἀληθινὴ πίστις συνεπῶς, κατὰ τὸν ἅγιο Πατέρα, δὲν συνίσταται στὴν λεκτικὴ ἐκφορὰ, ἀλλὰ στὴν πραγματικότητα τοῦ σημαινομένου.

Ἄφοῦ κατηγορήσῃ ὁ Μ. Βασίλειος τὸν Εὐνόμο γιὰ εἰσαγωγὴ καινούργιων δογμάτων στὴν Ἐκκλησία («ἀλλ' ἄλλοτριὰς γενόμενος ἄλλοτριῶν διδασκαλιῶν διανοίας ἐξηγητῆς»)³, θὰ ἐκθέσῃ τὸ κύριο σημεῖο τῆς αἰρετικῆς διδασκαλίας τοῦ Εὐνομίου, δηλαδὴ τὴν ταῦτισι οὐσίας καὶ ἀγεννησίας. («Πιστεύομεν τὴν ἀγεννησίαν οὐσίαν εἶναι τοῦ Θεοῦ τῶν ὄλων»)⁴. Βασικὴ σημασία γιὰ τὴν κατανόησι τῆς Θεολογίας τῆς γλώσσης τοῦ Ἱεροῦ Πατρὸς ἔχει ἡ ἐκ μέρους τοῦ ἀποδοχῆ τῶν κοινῶν ἐννοιῶν, (θύραθεν ἰδεῶν, ποὺ ἐγγίζουσι τὴν Πατερικὴ σκέψι), οἱ ὁποῖες συμφωνοῦσι μὲ τὴν Παράδοσι τῆς Ἐκκλησίας. Θὰ σπεύσῃ νὰ κατηγορήσῃ τὸν Εὐνόμο, ὅτι, ἐνῶ αὐτὸς δέχεται τὴν ἀγεννησίαν τοῦ Θεοῦ, μὲ βάσι τις κοινὲς ἐννοίαι, διδάσκει ὅτι τὸ ἀγέννητον προέρχεται ἐξ ἑαυτοῦ καὶ ὄχι παρ' ἑτέρου. Κάτι τέτοιο, προσθέτει, δὲν ἐδέχθησαν οὔτε ὁ Ἀριστοτέλης, οὔτε ὁ Χρῦσιππος⁵.

Στὴν συνέχεια, θὰ ἐπιχειρήσωμε προσέγγισι τῶν καθ' αὐτὸ γλωσσικῶν ἀπόψεων τοῦ ἁγίου Πατρὸς, σὲ ἀντιδιαστολὴ μὲ τις θέσεις τοῦ αἰρετικοῦ. Στὴν φιλοσοφίᾳ τῆς γλώσσης τοῦ Εὐνομίου, ἡ οὐσία ταυτίζεται μὲ τὸ ὄνομα, διότι τοῦτο ἀπὸ ἐκείνην ἐπαληθεύεται. Ἰσχύει δηλαδὴ ἡ ἀρχὴ τῆς ἐπαληθεύσεως σημαίνοντος καὶ σημαινομένου, ἡ ὁποία ἔχει Ἀριστοτελικὴ ἀφετηρία καὶ προϋποθέτει τὴν ταυτότητα νοήσεως καὶ πραγματικότητος (πρβλ. τὴν κλασσικὴ ἐκφρασι τοῦ Παρμενίδου «τὸ γὰρ αὐτὸ νοεῖν ἐστὶν τε καὶ εἶναι»)⁶. Ἔτσι, κατὰ τὸν Εὐνόμο, ἡ γλώσσα ἔχει ὄντολογικὸν χαρακτήρα, ὅπως στὴν σύγχρονη Ἀναλυτικὴ Φιλοσοφία, καὶ ἐκφράζει τὴν οὐσία τῶν πραγμάτων⁷.

Ἀπόρροια τῆς ἀνωτέρω θέσεως τοῦ Εὐνομίου εἶναι ὅτι ἡ διαφορὰ τῶν ὀνομάτων δηλώνει διαφορὰ οὐσίας, γι' αὐτὸ οἱ ὄροι «Υἱός», «γέννημα» καὶ «ποίημα» δὲν ἐκφράζουσι τὸ ἴδιο πρᾶγμα («ταῖς τῶν ὀνομάτων διαφοραῖς καὶ τὴν τῆς οὐσίας παραλλαγὴν ἐμφανίσαντας, ἀπηλλάχθαι φροντίδων καὶ πραγμάτων»)⁸.

3. ΒΕΠΕΣ, τ. 52, σελ. 161, στ. 26-27, P.G. 509

4. ΒΕΠΕΣ, τ. 52, σελ. 162, στ. 9, P.G. 512

5. Βλ. ΒΕΠΕΣ, τ. 52, σελ. 163, στ. 24-σελ. 164 στ. 12, P.G. 516

6. Diels, *Fragm. Parm. B*, 2-3 ἐν Russel B., *Οἱ Προσωκρατικοί*, μτφρ. Αἰμ. Χουρμούζιου, Ἐκδ. Ἀρσενίδου, σελ. 104.

7. Βλ. ΒΕΠΕΣ, τ. 52, σελ. 193, στ. 19-21, P.G. 588

8. ΒΕΠΕΣ, τ. 52, σελ. 187, στ. 9-10, P.G. 573

Σὲ ἀντίθεσι πρὸς ὅλην αὐτὴ τὴν ἐπιχειρηματολογία, ὁ Μ. Βασίλειος θὰ ἐκθέσῃ μία ἄλλη σχετική, κατὰ τὴν ὁποία τὰ ὀνόματα εἶναι δηλωτικὰ ιδιωμάτων καὶ ὄχι οὐσίας. Τοῦτο ἔχει ὡς συνέπειαν, ἢ παραλλαγή τῶν ὀνομάτων νὰ μὴν εἰσάγῃ ἐναντίωσι οὐσιῶν⁹. Στὸ σημεῖο αὐτὸ θὰ ἐπιμείνη ἰδιαίτερος ὁ ἅγιος Πατὴρ, ἐπαναλαμβάνοντας ὅτι τὰ ὀνόματα δηλώνουν ἰδιότητες μίας καὶ τῆς αὐτῆς οὐσίας. Καὶ θὰ ἐπιρρώσῃ τὴν θέσι του αὐτῆ, ἀναφέροντας τὸ παράδειγμα τῶν Πέτρου καὶ Παύλου. Μέσα στὴν κοινὴ ἀνθρώπινη φύσι οἱ Ἀπόστολοι Πέτρος καὶ Παῦλος ἔχουν διαφορετικὰς ἰδιότητες¹⁰. Ἔτσι, καὶ ἡ ἀγεννησία, κατὰ τὸν Μ. Βασίλειο ἀποτελεῖ ἰδίωμα τοῦ Θεοῦ Πατρός, χωρὶς νὰ ἀναφέρεται στὴν οὐσία Του. Εἶναι, τέλος αὐτὴ δηλωτικὴ τοῦ ὅτι ὁ Θεὸς δὲν ἔχει ἀπὸ ἄλλον ἀρχὴν τοῦ εἶναι¹¹. Τὰ ιδιώματα, κατὰ τὸν Μ. Βασίλειο, δείχνουν τὴν ἑτερότητα μέσα στὴν κοινὴ οὐσία. Ἀντίθετα, κατὰ τὸν Εὐνόμιο, ἡ ἑτερότης τῶν ιδιωμάτων προκαλεῖ ἑτερότητα στὴν οὐσία¹².

Μία ἄλλη ἐνδιαφέρουσα πτυχὴ τῆς θεολογίας τῆς γλώσσης τοῦ ἱεροῦ Πατρὸς ἀποτελεῖ ἡ σημειωτικὴ αὐτοῦ, δηλαδή ἡ ἀναφορὰ του στὴν σχέσι ὀνόματος-πράγματος ἢ σημαίνοντος-σημαινομένου. Εἶδαμε παραπάνω ὅτι, κατὰ τὸν Εὐνόμιο, ἡ διαφορὰ τῶν ὀνομάτων δηλώνει διαφορὰ οὐσίας. Γι' αὐτὸ οἱ ὄροι «Υἱός», «γέννημα» καὶ «ποίημα», κατὰ τὸν ἴδιον δὲν ἐκφράζουν τὸ ἴδιο πρᾶγμα, («ταῖς τῶν ὀνομάτων διαφοραῖς καὶ τὴν τῆς οὐσίας παραλλαγὴν ἐμφανίσαντας, ἀπηλλάχθαι φροντίδων καὶ πραγμάτων»)¹³. Ὁ Μέγας Βασίλειος θὰ ἀντιπροτείνῃ ὅτι, ἀπὸ τὰ ὀνόματα, ἄλλα εἶναι σημαντικὰ πραγμάτων, ἐνῶ ἄλλα εἶναι σημαντικὰ σχέσεως μεταξὺ πραγμάτων. Τὸ ὄνομα «γέννημα» εἶναι σημαντικό σχέσεως καί, συνεπῶς, ὁ Εὐνόμιος ἔχει ἄδικο, ὅταν ἰσχυρίζεται ὅτι εἶναι σημαντικό οὐσίας¹⁴. Ἐὰν ἡ διαφορὰ τῶν ὀνομάτων, συνεχίζει ὁ Μ. Βασίλειος, δηλώνῃ παραλλαγὴν οὐσίας, ὅπως ἤθελε ὁ Εὐνόμιος, ἡ κοινότης αὐτῶν ἐφ' ὅσον ἐκφράζουν σχέσι δηλώνει κοινότητα οὐσίας¹⁵.

9. Βλ. ΒΕΠΕΣ, τ. 52, σελ. 190, στ. 5-13, P.G. 580

10. Βλ. ΒΕΠΕΣ, τ. 52, σελ. 189, στ. 12-σελ. 190, στ. 6, P.G. 577-580

11. Βλ. ΒΕΠΕΣ, τ. 52, σελ. 176, στ. 17-33, P.G. 548

12. Βλ. ΒΕΠΕΣ, τ. 52, σελ. 213, στ. 16-37, P.G. 637-640

13. ΒΕΠΕΣ, τ. 52, σελ. 187, στ. 9-10, P.G. 573

14. Βλ. ΒΕΠΕΣ, τ. 52, σελ. 193 στ. 22-39, P.G. 588-589

15. Βλ. ΒΕΠΕΣ, τ. 52, σελ. 209, στ. 19-26, P.G. 628

Ἐπὶ τὸν Θεὸν ὄνομα, συνεχίζει ὁ Μ. Βασίλειος, τὰ ὅποια ἀποδίδονται στὸν Θεό, καταφατικά καὶ ὀνόματα ἀποφατικά. Τὰ πρῶτα δηλώνουν θέσι καὶ ἀποδίδουν πραγματικὴς ιδιότητες τοῦ Θεοῦ. Τὰ δευτέρα δηλώνουν ἄρνησι καὶ χρησιμοποιοῦνται μόνον γὰρ νὰ μὴ ὑποπίπτῃ σὲ ἀπρεπεῖς περὶ Θεοῦ ἔννοιες («ἐξ ἐκάστου τούτων διδασκόμεθα μὴ εἰς ἀπρεπεῖς ἐννοίας ἐν ταῖς περὶ Θεοῦ ὑπολήψεις καταπίπτειν»)¹⁶. Αὐτὸ ἐξηγεῖ γιατί, κατὰ τὸν καθηγητὴ Στ. Παπαδόπουλο, «ἡ σημασία τοῦ ἀποφατισμοῦ εἶναι γὰρ τὸν Βασίλειο ἀποτρεπτική. Ἀποτρέπει νὰ σκεπτόμαστε αὐτὸ καὶ ἐκεῖνο, ἀπαγορεύει στὸ νοῦ μας νὰ προσγράψῃ στὸν Θεὸ κάθε τί, πού δὲν εἶναι Θεός»¹⁷. Ὁ Εὐνόμιος δεχόταν ὅτι τὸ ἀγέννητον τοῦ Θεοῦ δὲν μπορεῖ νὰ ἀποδοθῇ σὲ Αὐτὸν κατὰ στέρησι τοῦ πραγματικοῦ (γεννητοῦ), διότι «αἱ στερήσεις εἰσι στερήσεις καὶ τῶν ἕξων δευτεραι»¹⁸. Ὁ Μ. Βασίλειος θὰ ἀπαντήσῃ σὲ αὐτὸν τὸν ἰσχυρισμὸ ὅτι, ὁ Εὐνόμιος ἐπηρεάσθηκε ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη, στὸ ὅτι οἱ στερήσεις ἀκολουθοῦν («δευτεραι») τὶς ἕξεις καὶ θὰ τὸν ρωτήσῃ γιατί αὐτὸς δέχεται τὴν στέρησι στὰ ὀνόματα «ἄφθαρτον», «ἀσώματον» καὶ «ἀθάνατον», ἐνῶ ἄρνεῖται τὸ «ἀγέννητον» καὶ τέλος τὸν αἰτιάται, γιατί δέχεται τὸ «κατ' ἐπίνοιαν» τοῦ ἀφθάρτου¹⁹.

Ὁ Εὐνόμιος ἠρνεῖτο τὴν ἀπόδοσι τοῦ ἀγεννήτου στὸν Θεὸ «κατ' ἐπίνοιαν», (κατ' ἐπινόησιν), διότι ἡ ἀγεννησία ἔχει ἀντίκρουσμα στὴν πραγματικότητα. («Μὴ κατ' ἐπίνοιαν ἀνθρωπίνην σεμνύνειν τὸν Θεὸν τῇ τοῦ ἀγεννήτου προσηγορίᾳ, ἐκτινύειν δὲ αὐτῷ τὸ πάντων ἀναγκαιότατον ὄφλημα, ἐν τῇ τοῦ εἶναι ὃ ἐστὶν ὁμολογία»)²⁰. Ὁ Μ. Βασίλειος θὰ διακρίνῃ ὅτι αὐτὸς (ὁ Εὐνόμιος) ἠρνεῖτο τὴν ἀπόδοσι τοῦ ἀγεννήτου «κατ' ἐπίνοιαν» στὸν Θεὸ μὲ ἀπώτερο σκοπὸ, ἀφοῦ ὀδηγηθῇ στὴν ταῦτισι οὐσίας καὶ ἀγεννησίας, νὰ καταλήξῃ στὸ ἀνόμοιον τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸν Πατέρα²¹.

Στὴν προβληματικὴ τοῦ Εὐνομίου, θὰ ἀντείπῃ ὅτι ἡ χρῆσις τῆς ἐπινοίας διδάσκεται ἀπὸ τὴν Ἁγία Γραφή. Τὰ «κατ' ἐπίνοιαν» ὀνόματα, τὰ ὅποια ἀποδίδονται στὸν Θεό, ἐκφράζουν τὴν διαφορὰ τῶν Θεῶν Ἐνεργιῶν. Οἱ θεῖες ιδιότητες δὲν συνδιαλύονται (δηλ. ἐξαφανίζονται) κατὰ τὴν ρηματικὴ ἐκφορὰ μὲ τὰ «κατ' ἐπίνοιαν» ὀνόματα²².

16. ΒΕΠΕΣ, τ. 52, σελ. 171, στ. 9–11, P.G. 536

17. Στ. Παπαδόπουλου, *Θεολογία καὶ Γλώσσα*, ἐκδ. «Τέττιος», Κατερίνη, σελ. 152

18. ΒΕΠΕΣ, τ. 52, σελ. 169, στ. 27–28, P.G. 532

19. Βλ. ΒΕΠΕΣ, τ. 52, σελ. 169, στ. 29–σελ. 170, στ. 36, P.G. 532–533

20. ΒΕΠΕΣ, τ. 52, σελ. 168, στ. 10–12, P.G. 528

21. Βλ. ΒΕΠΕΣ, τ. 52, σελ. 165, στ. 33–42, P.G. 520–521

22. Βλ. ΒΕΠΕΣ, τ. 52, σελ. 167, στ. 5–σελ. 168, στ. 6, P.G. 524–525

Τέλος, γιὰ νὰ ἀντικρούση τὴν ἄποψι τοῦ Εὐνομίου, κατὰ τὴν ὁποία τὰ «κατ' ἐπίνοιαν» ὀνόματα συνδιαλύονται μὲ τὴν ρηματικὴ ἐκφορὰ, θὰ γράψῃ ὅτι ἡ ἐπίνοια δὲν εἶναι ψόφος, ὁ ὁποῖος ἐκπίπτει μὲ τὴν γλώσσα. Αὐτὸ ὀνομάζεται παράνοια. Μὲ τὴν ἐπίνοια, ὁ νοῦς διερμηνεύει πράγματα ἀπτά καὶ νοητά. Γιὰ νὰ ἐπιρρώσῃ τὴν θέσι του, θὰ ἀναπτύξῃ τὸ παράδειγμα τοῦ σίτου, ὁ ὁποῖος νοεῖται ποικιλοτρόπως, (καρπός, σπέρμα, τροφή)²³. Συνεπῶς, μὲ τὴν ἐπίνοια ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ νὰ ἐκθέσῃ τὶς θεῖες ἰδιότητες.

Τελειώνοντας, Κυρίες καὶ Κύριοι, τὴν παρούσα ἀνακοίνωσι θὰ ἀναφερθοῦμε στὴν ἐκ μέρους τοῦ Ἁγίου ἄρσι τῆς Analogiae Entis. Οἱ ἀρχικῆς θέσεις τῶν δύο ἀνδρῶν συμπύπτουν.

Ὁ Εὐνόμιος ἐδέχετο ὅτι ἡ γέννησις τοῦ Υἱοῦ δὲν πρέπει νὰ θεωρῆται ἀνθρωποπαθῶς, ἀν καὶ ἀναγώμεθα στὴν ἔννοιάν της ἀπὸ τὴν γένεσι τῶν ἀνθρώπων²⁴.

Ὁ Μ. Βασίλειος ὁμως διέκρινε ὅτι ὁ αἰρετικὸς ἀντίπαλός του ἐδέχθη τὸ μὴ ἀνθρωποπαθῆς τῆς γεννήσεως τοῦ Υἱοῦ, ὅχι γιὰ νὰ καταδείξῃ τὴν ἀπάθεια αὐτῆς, ἀλλὰ γιὰ νὰ τὴν ἀρνηθῆ τελειῶς²⁵.

Ἡ τελευταία λέξις τοῦ Ἁγίου θὰ εἶναι ἡ προσπάθεια καταδείξεως τῆς ἀπαθοῦς γεννήσεως τοῦ Υἱοῦ, δηλαδὴ χωρὶς πάθος καὶ μερισμὸ, ἐφ' ὅσον ὁ Θεὸς Πατὴρ ἀποτελεῖ τὴν Ἀπαθῆ Αἰτία, ἀπὸ τὴν ὁποία γεννᾶται ὁ Υἱός, ἐνῶ ὁ ἄνθρωπος πατὴρ γεννᾷ μὲ ἀνθρώπινο πάθος, (τροπὴ καὶ μερισμὸ), «Ὅταν μὲν οὖν ἀκούσωμεν, ὅτι ἄνθρωπος πατὴρ, τότε καὶ τὴν τοῦ πάθους ἔννοιαν προσλαμβάνομεν· ὅταν δέ, ὅτι ὁ Θεὸς Πατὴρ, ἐπὶ τὴν ἀπαθῆ αἰτίαν τοῖς λογισμοῖς ἀνατρέχομεν»²⁶.

Ἡ διὰ πάθους γέννησις ἀπαντᾶται στὰ φθαρτὰ ὄντα, ἐνῶ εἰς τὸν ἀφθαρτον Θεὸν συμβαίνει ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετον.

«Μὴδ' ὅτι τὰ θνητὰ ζῶα διὰ πάθους γεννᾷ καὶ τὸν Θεὸν ἐχρηθὸν οὕτως οἰεσθαι· ἀλλ' ἐντεῦθεν μᾶλλον ὀδηγεῖσθαι πρὸς τὴν ἀλήθειαν· ὅτι, ἐπειδὴ τὰ φθαρτὰ οὕτως, ὁ ἀφθαρτος ἐναντίως»²⁷.

Σὲ αὐτὲς τὶς ἐκφράσεις τοῦ ἁγίου Πατρὸς ἐγκλειεῖται ἡ ὀριστικὴ ἄρσις τῆς Analogiae Entis.

23. Βλ. ΒΕΠΕΣ, τ. 52, σελ. 165, στ. 43–σελ. 167, στ. 4, P.G. 521–524

24. Βλ. ΒΕΠΕΣ, τ. 52, σελ. 205, στ. 33–36, P.G. 620

25. Βλ. ΒΕΠΕΣ, τ. 52, σελ. 207, στ. 34 σελ. 208, στ. 10, P.G. 624–525

26. Βλ. ΒΕΠΕΣ, τ. 52, σελ. 206, στ. 35–37, P.G. 621

27. Βλ. ΒΕΠΕΣ, τ. 52, σελ. 206, στ. 42–43, σελ. 207, στ. 1–2, P.G. 621.

Τὰ ἀνωτέρω ἐκτεθέντα στοιχεῖα, ὅπως προκύπτουν ἀπὸ τὴν ὅλη ἀνάλυσι στὴν ἐργασία μας, συναπαρτίζουν τὴν θεολογία τῆς γλώσσης τοῦ ἱεροῦ Πατρὸς. Μὲ τὴν παροῦσα ἀνακοίνωσι προσπαθήσαμε νὰ τὴν παρουσιάσωμε, κατὰ τὸ δυνατὸν στὴν ὁλότητά της.